

Skenaario arvojen ja käyttäytymisen muutoksesta

Maija-Riitta Ollila

20.4.2020

Sisältö

1	Kokonaiskuolleisuus: taloudelliset arvot ja terveys.....	3
2	Globaali talous vs. tuotantoketjujen lokalisointi.....	5
3	Uudet teknologiat valtaavat alaa entistä vauhdikkaammin.....	6
4	Vapaus vs. turvallisuus.....	7
5	Muuttuvatko preferenssit?	8
6	Tietopohjaisen päätöksenteon tulevaisuus	9
7	Globaali ja eurooppalainen yhteistyö	10
8	Uhat ja mahdollisuudet	11

1 Kokonaiskuolleisuus: taloudelliset arvot ja terveys

COVID-19 -sairauden yhteydessä terveys ja talous on nähty vastakkaisina. Vastakkaisuus on näennäistä ja johtuu valitusta tarkastelun aikavälistä. Pitkän tähtäimen rationaalisuuden näkökulmasta tulisi optimoida kokonaiskuolleisuus nykyhetkeä pidemmällä aikavälillä. Pitkittyvä talouslama kerrannaisvaikutuksineen heikentää viiden vuoden sisällä väestön terveydentilaa esimerkiksi valtioiden sote-sektorin rahoituksen ongelmina. COVID-19 -taudin hoito jättää katveeseen monien muiden sairauksien hoidon, mikä näkyy tulevaisuudessa keskipitkällä aikavälillä suurempina kuolinlukuina. Sukupolven mittaisella aikavälillä koronaviruksen tuottama maailmanlaajuinen lama haittaa monien tämän hetken lasten ja nuorten elämäntulkua. Koulutuksen kehittämisen jää toteutumatta.

Dramaattinen, äkillisesti tappava sairaus luo hallituksille poliittisen paineen minimoida tämänhetkisten kuolemien määrää. Kun kansalaisilta kysytään, kumpi on suurempi haitta, heidän oma kuolemansa nyt ja vai monien muiden kuolema myöhemmin, he saattavat pitää huonompana omaa kuolemaansa nyt. Demokratian likinäköisyyden vuoksi hitaat prosessit – kuten ilmastonmuutos – jäävät yleensäkin demokraattisen päätöksenteon katveeseen; näin on erityisesti nyt.

Pitäisikö optimoida väestön tämänhetkinen terveys vai pitkän aikavälin terveys taloutta kohentamalla, jos nämä ovat jännitteessä keskenään? Se riippuu valitusta demokratiakäsityksestä. Yhden käsityksen mukaan edustuksellisessa demokratiassa pitää kuulla kansalaismielipidettä kaiken aikaa. Toisen näkemyksen mukaan päättäjien on vaaleissa saamiensa valtuuksien nojalla mahdollista ottaa huomioon myös pitkän aikavälin kehitys, vaikka kansalaismielipide ei vaikuttaisi sitä kannattavan.

Myös keskustelu elämän kestosta suhteessa sen laatuun tulee jatkumaan. Lääketieteestä tuttu laatupainotettu elinvuosi on kapea käsite. Laajempi elämän laatua kos-

keva pohdinta on noussut tärkeäksi, kun hallitus on suositellut ikäihmisten suojaamista heidät eristämällä. Onko pelkkä henkiin jääminen riittävä kriteeri ihmisarvoiselle elämälle?

2 Globaali talous vs. tuotantoketjujen lokalisointi

Offshore-taloudesta siirrytään reshore-talouteen kasvavassa määrin. Kun alihankinta esimerkiksi Aasiasta on osoittautunut haavoittuvaksi, eri puolilla maailmaa halutaan siirtyä mahdollisimman laajamittaiseen kotimaiseen tuotantoon. Huoltovarmuuden nimissä sekä ruoan- että lääkkeiden tuotanto ja erilaisten kriittisten toimialojen teollisuus halutaan kotimaahan. Arvojen osalta kansallismielisyys tukee tätä hanketta. Avoimet taloudet, joilla on pieni kotimarkkina, kärsivät kehityksestä eniten. Tästä huolimatta eri alojen tarvitsemaa infraa kysytään joka puolella maailmaa. Uudet teknologiat, kuten tekoäly ja 3D-tulostus käyvät kaupaksi. Voisiko Suomi hyötyä maineestaan vakaana yhteiskuntana? Voisimmeko houkutella eurooppalaisia sijoituksia tai yhteisyrityksiä, vai jääkö eurooppalaiseen yhteistyöhön vakavia säröjä?

3 Uudet teknologiat valtaavat alaa entistä vauhdikkaammin

Tekoälysovellusten käyttö ja robotisaatio etenevät. Korona on osoittanut biologisten olentojen syvän haavoittuvuuden. Tähän asti on korostettu esimerkiksi tekoälyyn liittyviä riskejä, mutta koronan valossa riskit näyttävät pienemmiltä vaihtoehtoon verrattuna. Näin ollen automaatiokehitys kiihtyy. Toki voimistuva teknologian käyttö luo vastatrendinsä, inhimillisen luomuläsnäolon vaatimuksen. Luddiitit ilmaisevat monin tavoin tyytymättömyytensä teknologian ylivaltaan. (Tämä edellyttää paradoksaalisesti somen tehokasta käyttöä.) Myös teknologiavastaista aktivismia saattaa esiintyä.

Kestävä kehitys jäi lapsipuolen asemaan vuoden 2008 taluskriisin jälkeen. Näin käynee lyhyellä aikavälillä nytkin. Silti kannattaa tehdä panostuksia esimerkiksi ilmastonmuutosta estävään teknologiaan, koska kriisin jälkeen tämän alan teollisuudelle on jälleen suuri kysyntä. Motivaatio lajikadon ja ilmastonmuutoksen hoitamiseen saattaa kasvaa, koska pandemia on saanut kansakunnat kokemaan globaalin katastrofin todellisuuden.

Biotieteetkin nousevat, kun korona on paljastanut tämän tutkimusalan tarpeen ja mahdollisuudet. Suomessa on pyrittävä kaappaamaan siivu sekä uusien teknologioiden että biotieteiden kehittymismahdollisuuksista.

4 Vapaus vs. turvallisuus

Kun World Trade Centerin tornit kaatuivat, niiden mukana kaatui myös länsimaissa pitkään voimistunut vapaushakuisuus. Turvallisuus korostui. Koronakriisi on entisestään vahvistanut turvallisuuden tavoittelua vapauden kustannuksella. Arvojen muutokselle on tyypillistä, että aikanaan hyvältä tuntunut etenemissuunta saavuttaa lakipisteensä ja luo sen jälkeen vastakkaisen arvotrendin. Aikanaan myös turvallisuus arvona menee liiallisuuksiin; syntyy vastaliike vapauden hyväksi. Eri kansakunnissa tavoitellaan erilaista turvallisuuden ja vapauden suhdetta erilaisista kulttuureista johtuen. Vakiintuneissa liberaaleissa demokratioissa vapaushakuisuuteen siirryttäen varhemmin. Tämä tarkoittaa taloudellisen toimeliaisuuden korostamista terveyttä suojaavan eristäytymisen sijasta.

Vapausarvoista juontuu myös yksilön autonomia. Paradoksaalisesti jokaisen kansalaisen on autonomian säilyttääkseen säädeltävä itse omaa käyttäytymistään, jotta lainta-soista viranomaisohjausta voitaisiin välttää. Näin ollen itsemääräämisoikeutta on täydennettävä yksilön velvollisuuksilla. Tämä lisää pitkällä aikavälillä moraalijattelun yksilökeskeisyyttä, vaikka kriisin hoito on valtiokeskeistä, ja yksilöiden luottamus valti-oon suurta.

5 Muuttuvatko preferenssit?

Yksilön autonomian ajatus on heijastunut myös tapaamme ajatella yksilöä kuluttajana. Autonomian ihanteesta seuraa, että yksilön tarpeita ja haluja ei erotella. Yksilön preferenssit sisältävät kaiken kiinnostavan tiedon. Muuttuvatko kuluttajien preferenssit tulevaisuudessa?

Yksilö muotoilee preferenssinsä asettamalla valittavissa olevat vaihtoehdot paremmuusjärjestykseen. Koronan oloissa vaihtoehtojoukko on ratkaisevalla tavalla supistunut. Tästä ei voi päätellä, että supistuneen vaihtoehtojoukon rajoittamat preferenssit säilyvät, kun vaihtoehtojen joukko taas laajenee. Preferenssien taustalla voi olla sekä yksilöiden todellisia tarpeita että keinotekoisesti luotuja haluja. Vaihtoehtojen supistuttua todelliset tarpeet ovat korostuneet halujen kustannuksella. Laajassa vaihtoehtojen joukossa halut pääsevät taas vallalle.

Koronakriisin oloissa ja sen jälkeen preferenssejä säätelevät myös kuluttajien muuttuneet taloudelliset mahdollisuudet. Suuren työttömyyden oloissa preferenssit pysyttelevät välttämättömien tarpeiden sanelemassa vaihtoehtojoukossa. Ne, joiden taloudellinen tilanne sen sallii, hyötyvät laajenevasta vaihtoehtojen joukosta. Esimerkiksi lomamatkailu elpyy ja palveluiden käyttö palautuu entiselleen. Kaikki palveluntarjoajat eivät kuitenkaan enää ole markkinoilla konkurssien tai uusiin työtehtäviin siirtymisen vuoksi.

Yritysten kulutuskäyttäytyminen sen sijaan muuttuu. Kun toimivat etäyhteydet on luotu ja havaittu kustannustehokkaiksi, bisnesmatkailu vähenee ratkaisevasti. Ihmistyön kysyntä vähenee, koska automaatio etenee vauhdikkaasti.

Etätö on tullut jäädäkseen. Lääkäri pitää etävastaanottoa, konserttielämykset koetaan entistä useammin television ja netin välityksellä, jumppatunneille osallistutaan omassa olohuoneessa. Etätoiminta saattaa vaikuttaa asuinalueiden valintaan tai suurempaan kakkosasuntojen käyttöasteeseen. Internet välittää ihmisten tietoisuutta toisistaan vahvemmin kuin koskaan ennen. Some välittää tunnereaktioita entiseen tapaan; myös harhainen informaatio leviää tehokkaasti. Kokonaisten toimialojen luonne muuttuu: suuri osa koulutuksesta, varsinkin aikuiskoulutuksesta, siirtyy pysyvästi verkkoon. Tämä luo samalla koulutussektorin kansainvälistymisen trendin. Kiristynvä kilpailu aikaansaa yritysten keskittymistä ja pienten toimijoiden väistymistä markkinoilta. Tarvitaan suuri määrä uudelleen koulutusta.

6 Tietopohjaisen päätöksenteon tulevaisuus

Suomessa on meneillään voimakas trendi tietoon pohjautuvan päätöksenteon edistämiseksi. Korona-aikana on ruvettu entisestään korostamaan tieteen merkitystä päätöksenteon perustana. Samaan aikaan tieteen luonne on hämärtynyt yhteiskunnallisessa keskustelussa. Päättäjät ja kansalaiset toivovat tieteeltä pikaisia ratkaisuja, vaikka tieteen tekeminen on hidas prosessi. Yleisen väärinkäsityksen mukaan mikä tahansa tieteellisen koulutuksen saaneen henkilön tai ryhmän tekemä tutkimus on tiedettä. Tieteen tuloksesta voidaan kuitenkin puhua vasta, kun alan parhaat asiantuntijat ovat arvioineet tutkimuksen ja se on empiirisen tieteen tapauksessa toistettavissa samansuuntaisin tuloksin. Korona on löylyttänyt kriteereitä, jolloin mikä tahansa pikaisesti tehty kartoitus on saanut tieteellisen tuloksen statuksen ja päässyt suoraa päätä iltapäivälehtien palstoille. Tiedettä tehdään tekijöiden auktoriteettiin nojaten huolellisen argumentoinnin kustannuksella. Poliittisten päättäjien epäkiitollinen tehtävä on valita ne tahot, joita halutaan kuulla.

Pikatieteen synty on hyvin ymmärrettävä reaktio tässä tilanteessa. Tarvitaan välittömiä politiikkasuosituksia, jotka halutaan perustaa parhaaseen saatavissa olevaan tietoon. Kun kriisi on ohi, eri toimijoiden onnistumista tullaan arvioimaan. Miten tiede menestyy tässä arviossa? On osoittautunut, että tieteilijät ovat lausuneet keskenään ristiriitaisia asioita eri puolilla maailmaa. Tulevaisuudessa lienee kaksi mahdollisuutta: kansalaiset pettyvät ja vieraantuvat tieteestä, tai he hyväksyvät tieteen luonteen koko ajan itseään korjaavana prosessina. Populistiset liikkeet tulevat käyttämään hyväksi tieteen nimissä annettujen lausuntojen ristiriitaisuuksia. Tieteen tulokset voivat jäädä yhdeksi narratiiviksi muiden joukkoon.

7 Globaali ja eurooppalainen yhteistyö

Globaali yhteistyö ja regionalismi kamppailevat. Kun valtiot etsivät tietä ulos koronakriisistä, kaksi ristiriitaista ilmiötä tapahtuu samaan aikaan. Yhtäältä nähdään kansainvälisen yhteistyön ratkaiseva merkitys, ja toisaalta halutaan suojautua omien rajojen sisään toteuttamaan kansallisesti hyväksi nähtyjä toimia. Nähtävissä on ollut poteroituminen entistä pienempiin yksikköihin. Suomessakin on nähty maan eri alueiden intressien ristiriitoja.

Mitä syvemmin eri puolilla maailmaa karsastetaan muodollista valtioiden yhteistyötä, sitä vahvemmin tarvitaan yhteisesti keskusteltuja arvoja globaalin yhteistyön perustaksi valtiollisilla ja ei-valtiollisilla foorumeilla. Tämä keskustelu tulee vahvistumaan sekä kansalaisyhteiskunnassa että liike-elämän piirissä.

Eurooppalaisen yhteisvastuun kehittäminen auttaisi pitkällä aikavälillä koko aluetta selviytymään kriisistä. Yhteisen velan ottamisen on poliittisessa keskustelussa pelätty kannustavan valtioita holtittomuuteen tuleviin riskeihin varautumisessa. Tätä ilmiötä on suomalaisessa keskustelussa harhaanjohtavasti alettu kutsua moraalikadoksi. Yhteinen velka tulkitaan myös askeleeksi kohti federaatiota, mitä pidetään huonona asiana. EU:n on kuitenkin tavalla tai toisella kyettävä huolehtimaan kriisin jälkihoidosta, mikäli EU:n hajoaminen halutaan estää.

Jos EKP tavalla tai toisella rahoittaa valtioiden alijäämää, on päästävä nopeasti yksimielisyyteen EKP:tä koskevista lainsäädäntömuutoksista. Tämän prosessin voi pelätä takkuavan. Lisäksi kunkin valtion sisällä on keskusteltava rahan oikeudenmukaisesta jaosta. Koska oikeudenmukaisuuskäsitykset vaihtelevat, osa ihmisistä kokee joka tapauksessa syvää epäoikeudenmukaisuutta, mikä syventää väestöryhmien eripuraa.

8 Uhat ja mahdollisuudet

Kriisin aiheuttaman eriarvoistumisen tuomat jännitteet yhteiskunnissa voivat lisääntyä. Talouden sopeutusvaiheessa populististen liikkeiden kannatus kasvaa. Edellä kuvattua kulutuksen elpymistä voi hidastaa ihmisten heikko luottamus talouteen. Jos valalle pääsevät deflaatio-odotukset, kulutus hidastuu entisestään. Kansalaiset eriytyvät myös arvojen osalta entistä polarisoituneempiin ryhmiin; koronan luoma poliittinen yksituumaisuus häviää nopeasti. Digitaidottomat putoavat sekä inhimillisen vuorovaikutuksen että viranomaisviestinnän piiristä. Joissakin yhteiskunnissa ihmisoikeuksia karstataan pysyvästi, kun oikeus elämään on kriisin oloissa asetettu ylimmäksi ja jätetty sivuun esimerkiksi kokoontumis- ja liikkumisvapaus. Teknologian avulla toteutettava valvonta voi yleistyä.

Myönteisenä muutoksena voidaan pitää vallitsevien elämäntapojen kyseenalaistumista. Kansalaiset ovat huomanneet, että kriisiaikana on mahdollista kehittää kokonaan uudenlaisia toimintatapoja. Tämä antaa uskoa suurten haasteiden – kuten ilmastonmuutoksen ja köyhyyden – käsittelyyn. Ihmislaji osoittaa kekseliäisyyttä sekä altruismin toteuttamisessa että uudenlaisen yhteisöllisyyden luomisessa.